

Felvett nevek

*Dollák Barbarának, kedves tanítványomnak,
aki nélkül ez az írás nem születhetett volna meg.*

Vajon mi az, ami Asszurbanapliban és Sztálinban, Irányi Dánielben és Cassius Clay-ben, II. János Pálban és Kádár Jánosban közös? Nos, valamennyien felvett nevet használtak, vagyis karrierjük során nem a szülőktől örökölt, hanem maguk választotta néven szerepeltek.

Aminek nevet adunk, attól már nem is félünk igazán – szokás mondani. Néha mint-ha a fordítottja lenne igaz: aminek/akinek már neve is van, attól lehet csak félni igazán. A névadás az emberi absztrakció és sűrítés remeke – még ha el is marad a tudományos, vallási vagy filozófiai absztrakció mögött. Legtöbbször a névvel éljük le életünket, amelyet szüleinktől kaptunk. A sorsformáló „nagy emberek” azok, akik saját maguknak nevet választanak. (Vagy karikatúráik – de a kettő olykor szét sem választható.)

Az alábbi tanulmányban a felvett nevek történetét tekintjük át az ókortól napjainkig. A tisztelt Olvasó számára, de önmön önző érdekünkben is jeleznünk kell: írásunk ókori keleti fejezete a legnehezebben olvasható, ha ezt átvészeli a kedves Olvasó, könnyebb részekre bukkanhat.

Bármely nép korai történetében a nevek: beszélő nevek. Az óhéber Éva: élet, életet adó. Hágár: menekült, idegen. Tamara: datolyapálma. A perzsa Gáspár: kincset megőrző, Eszter: csillag. Hasonló a föníciai (karthágói) Hannibal: nevében Baal istennel. A görög Barbara jelentése: nem görög, idegen (nő). A magyarban hasonló a Bátor és a Bódog (= boldog) név. Ezek a nevek a szülők reményeit, vágyait, ambícióit fejezik ki (*Kálmán*, 1989). A nevek divatja (külföldi nevek átvétele) és a nyelv változása miatt a nevek nagyobb részének beszélő jellege feledésbe ment. A magyar nyelvbe a törökből került Vajk eredetileg hőst, vezért jelent – de ki ismeri ezt a jelentést ma már, noha tudjuk, hogy első királyunk pogány neve Vajk volt?

Az uralkodók az ókori Keleten rendre választott, felvett névvel léptek hatalomra. Ramszesz jelentése: a Napisten fia, Tuthmószisz neve pedig a Holdisten fiát jelenti. A legismertebb talán (mert Thomas Mann és Mika Waltari révén a szépirodalomba is bekerült) Ehnaton esete. Az ókori egyiptomi történelem talán legjelentősebb reformere (IV.) Amenhotep néven került trónra. Nevében a napistenek egyikének, Ámonnak a neve rejlik. Ámon a sokistenhitű Egyiptomban az újbirodalom korának talán legjelentősebb istene, mindamellett a thébai Ámon-papság hatalmas vallási és politikai befolyással, anyagi-gazdasági hatalommal rendelkezett. Ezt a hatalmat akarta megtörni a „reformfáraó”, amikor a kultusz középpontjába a napkorong, Atón alakját állította, a vallást szinte monoteista irányba fordítva. Ezért nevét is megváltoztatta: az Ehnaton nevet vette fel. Az általunk ismert, jobbára ókori görög átírású névalakok azonban rendre rövidítettek. Egy tipikus egyiptomi király hivatalos neve öt fő elemből állt: a személynév mellett utalt Hórusz istenre, a két úrnőre, az Alsó- és Felső-Egyiptom fölötti uralomra, az arany Hóruszra, és arra, hogy a fáraó a Nap fia. (1)

Kákósy László monográfiájában (1979, 224.) közöl egy levelet, melyet az új király, Thotmesz intézett Turi nevű kormányzójához. „Megalkottatott királyi nevem: Hórusz, az erős bika, Maat kedveltje, a két úrnő, aki felragyogott, mint a tűzkigyó, a nagyerejű, az arany Hórusz, akinek szépek [lesznek] az évei, aki élteti a szíveket, Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Aaheperkaré, a Nap fia, Thotmesz, aki mindörökkön örökké éljen”.

Hasonló a helyzet Mezopotámiában is. Narám-Szin, Szin-Muballit, Szin-ahhé-eriba királyok nevében Szin holdisten, a jóslatokat adó neve rejlik. Samsi-Adad vagy Adad-

Nirári nevében Adad, a viharisten, (együttal más természeti erők istene és hadisten is) nevét hordozza. Nabu-kudurri-usur (a Bibliából ismertebb alak: Nabukodonozor) vagy Nabu-apla-uszur nevében Nabu pártfogó isten neve lappang (Nabu a bölcsesség, ékes-szólás, írás istene, később kozmikus tulajdonságokkal is felruházták). Más királyok Ninurta (a Saturnus bolygóval azonosított, sárkányölő hadisten) vagy Istár, az Esthajnalcsillag istene, vagy épp Asszur nevét viselik. Ez az utóbbi azért is érdekes, mert egybeesik az asszír birodalmat megalapító Asszur várossal, annak védelmező istene, és kultusza az első államvallás (Oppenheim, 1982).

Az ókori keleti királynevek a politikai propaganda és program szerepét töltik be, amikor a király hatalmát egy (vagy több) isten nevéhez kapcsolják, hangsúlyozzák a király isteni eredetét, az istenséggel való különleges kapcsolatát. A vallási és a politikai a Keleten még nem válik szét a királynevekben sem.

Viszont tisztán politikai névválasztással találkozhatni Kínában, ahol Jing Csen, Csin királya először egyesítette a történelemben Kínát. A Csin Si Huang-ti nevet vette fel – jelentése: „Csin első császára”. (No persze a kínai császárok sem maradtak azért vallási szentesítés nélkül: a legfőbb istennel, a Sarkcsillaggal azonosították őket, s így a mennyei hatalom földi megtestesítői voltak.)

Az antik görög név rendre egyetlen alakból áll: Platón, Euripidész, Pheidiasz, Szolón. Olykor – a megkülönböztethetőség kedvéért – a fiú neve mellé az apa nevét tették: Miltiádész fia Kimón, Xanthipposz fia Periklész. Athénben a hivatalos névhez Kleiszthenész reformja után az adott démosz (városállamon belüli, kisebb körzet) nevét illesztették. Felvett neveket a klasszikus görögség nem alkalmazott. A felnőttkori, politikai névválasztás III. Alexandrosz (Nagy Sándor) után, a hellenisztikus királyoknál jelent meg. A makedón királyokat korábban úgy említették: „Philipposz, a makedónok királya”. Alexandrosz volt az első, aki egyszerűen „Sándor király”, neve tehát nem utal „nemzeti” királyságra, ehelyett kifejezetten személyes hatalmat fejez ki. A karizmatikus személyi hatalom logikájához jól illett a felvett nevek gyakorlata. Démétriosz Poliorkétész mellékneve városostromlót jelent. Ez még nem felvett, inkább ragadványnév.

Az utódok azonban szívesen vettek fel neveket, mint Szótér (megmentő, megváltó), Euergetész (jótevő), Epiphanész (földön megtestesült isten), Neosz Dionüszosz (új Dionüszosz) vagy Kallinikosz (szép győzelmet arató), illetve Hierax (karvaly). Ezekben a hellenizmus kori makedón-görög királynevekben még keveredhet a vallási és politikai, mint az Epiphanész, a Neosz Dionüszosz vagy Szótér esetében, de lehetnek tisztán politikai-katonai jellegűek, vallástól függetlenek is, mint a „győzelmet arató” vagy „városostromló”. A makedón és görög lakosság számára a királyok isteni szférába helyezése inkább afféle protokoll lehetett, az alattvalói lojalitás kifejezése, semmint őszinte vallásos hit. A keleti alattvalók azonban évezredes beidegződéseik alapján valószínűleg fogékonyak voltak a király (névében is megjelenő) szakrális szférába emelése iránt.

Hogy a makedón-görög királyok milyen céltudatosan támaszkodtak ezekre a keleti hagyományokra, jól mutatja Antiokhosz esete, aki Mezopotámiában – és csak ott – az alábbi néven szerepelt: „En vagyok Antiokhosz, a Nagy Király, minden országok királya, Eszagila és Eszida templomának védelmezője, Szeleukosz király elsőszülött fia, makedón férfi, Babilón királya”. A két mezopotámiai isten említése a görög alattvalóknak nem sokat mondott, s a görögök földrajzi ismeretei elegendőek ahhoz, hogy a „minden országok királya” formulát se vegyék szó szerint. A mezopotámiai lakosságra azonban bizonyos hatással volt (Swiderkowna, 1981; Kertész, 2000).

A programszerű névválasztást nem csak a királyok alkalmazták, hanem az ellenzékük is. Két, a görög-makedón uralom ellen lázadó egyiptomi felkelő a Herwennefer, illetve az Anchwennefer nevet választotta – mindkettő Osiris mint Wennefer mitikus királyságára utalt.

A köztársaság kori Róma férfi nevei rendre három tagból álltak, melyekhez olykor negyedik is járult. Vegyük például Publius Cornelius Scipio Africanus esetét. A Publius a mai keresztnevek megfelelője. A Cornelius nemzetségnév. A Scipio a családnév (a mi vezetéknevünk megfelelője). Az Africanus ragadványnév, Scipio Karthágó elleni döntő győzelmére utal, melyet Afrikában, Zama mellett ért el. A felvett név gyakorlatát Róma sokáig nem ismerte.

Publius Cornelius Sulla volt az első, aki politikai propagandát hordozó nevet választott. Diktátorként Sulla Felix Imperator néven szerepelt. Az imperátor eredendően nem

személynév, hanem megtisztelő cím, mellyel a győztes hadvezért ruházták fel katonái. A szakrális tartalmú címet a dicsőséges hadvezér nem is viselhette. A Felix jelentése: szerencsés, boldog. Ez is vallási tartalmú: a sikeres politikus különleges képességeinek (virtusának) elengedhetetlen része a szerencse. (Jellemző a szerencse fontosságára, hogy Iulius Caesar, pályájának egyetlen vesztes csatája után, nem győzte hangsúlyozni katonáinak, hogy nem hagyta el a szerencséje, a vereség csupán hibák és körülmények eredője.)

A felvett nevek gyakorlata a császárságban vált általánossá. Octavianus, a principatus (a korai császárság) megalapítója uralkodóként „Imperator Caesar Augustus divi filius” néven szerepelt.

Caesar nevét azért vette fel, mert Iulius Caesar fogadott fiaként élvezni kívánta a meggyilkolt diktátor halála után fellángolt népszerűségét, illetve ami ebből a népszerűségből ráháramolhatott. Az Augustus vallásos kifejezés. Jelent magasztost, fenségest, de növelőt is – értsd: aki megnöveli a termést, aki a termékenységért felelős, akitől a jólét függ. Korábban az augustus szót élő emberre sosem alkalmazták. A „divi filius” jelentése: isten fia. Ezzel ismét a (halála után a senatus által istenné nyilvánított, és mint istenséget, templommal és papi collegiummal ellátott) Iulius Caesarral való kapcsolatára utalt. De újítás az imperátor alkalmazása is: Sulla és Caesar még csak melléknévként, Augustus azonban már neve előtt, így annak szerves részeként alkalmazta.

Jól látható, hogy a politikai és a vallási összefonódása a római császárok névválasztásának is döntő eleme: a felvett név propaganda és program, mely a hagyományos római-itáliai gondolkodás elemeire építve legitimál. A római lakosság valószínűleg éppúgy nem vette szó szerint uralkodójának isteni jellegét, mint korábban a görög-makedón népesség, hanem azt a maga részéről az alattvalói lojalitás megnyilvánulásának, a császár részéről hatalmát kifejező protokollnak tekintette. Egyértelmű az is, hogy a görög-római antikvitás arisztokratikus vagy demokratikus korszakai nem ismerik a felvett neveket – azok akkor és ott jelennek meg, ahol egyén és közösség egyensúlyja az egyén javára billen fel, ahol egyes politikusok nagy hatalmat összpontosítanak a kezükben.

Octavianus gyakorlatát folytatta a legtöbb

utód, akik közül csak néhány érdekesebb esetet említek.

A Kosztolányi, Sienkiewicz vagy Waltari regényeiből is ismert Nero eredeti neve Tiberius Claudius Nero. Császárként azonban hivatalosan Tiberius Iulius Caesar néven szerepelt. A lovagrendi származású Vespasianus, aki tehát a korábbi császári családdal, de a senatusi arisztokráciával sem állt rokonságban, bár eredetileg a Titus Flavius Vespasianus nevet viselte, uralkodóként Imperator Caesar Vespasianus Augustus néven

szerepelt. Ettől kezdve az imperator szót minden római császár felvette a nevébe, sőt az újkorban orosz uralkodók is. Az utolsó személy, akit levélben imperátor felségnek szólítottak, II. Miklós, 1917 elején. A Caesar és az Augustus pedig személynévből fokozatosan címmé vált.

Az örült Marcus Aurelius Antoninus (nem azonos a filozófus császár Marcus Aureliussal) uralkodóként az Elegabalus (görögösen Heliogabalus) nevet vette fel, mert saját magát a napistennel azonosította: a sémi Él Gabal jelentése „a magaslat istene”, a görög Hélioszé napisten. A politikai ellenfelek is követték a római császári gyakorlatot. A Római Birodalomtól hosszabb időre önállósuló gazdag kereskedőváros, Palmyra Vaballathus nevű királya egy időben jelentős, Rómától elszakított területek felett uralkodott, kihasználva Róma válságát. Mégis, római mintára a Vaballathus Felix Augustus Pius nevet vette fel. A Pius szó jelentése jámbor, vallásos, kegyes, (vallási és társadalmi) kötelességeit teljesítő. Érdekes, hogy egy keleten uralkodó király egy kifejezetten római-italiai szakrális fogalmat is beemelt nevébe, mintegy legitimitását hangsúlyozandó. (Egyébként római császár, később pedig több pápa is viselte nevében a Pius szót.)

Jól látható, hogy a politikai és a vallási összefonódása a római császárok névválasztásának is döntő eleme: a felvett név propaganda és program, mely a hagyományos római-italiai gondolkodás elemeire építve legitimál. A római lakosság valószínűleg éppúgy nem vette szó szerint uralkodójának isteni jellegét, mint korábban a görög-makedón népesség, hanem azt a maga részéről az alattvalói lojalitás megnyilvánulásának, a császár részéről hatalmát kifejező protokollnak tekintette. Egyértelmű az is, hogy a görög-római antikvitás arisztokratikus vagy demokratikus korszakai nem ismerik a felvett neveket – azok akkor és ott jelennek meg, ahol egyén és közösség egyensúlya az egyén javára billen fel, ahol egyes politikusok nagy hatalmat összpontosítanak a kezükben.

Köztudott, hogy a római pápák nevet választanak, felvett néven szerepelnek. Ez azonban korántsem volt mindig így. A római püspökök ötszáz éven át saját névvel működtek. Az első, aki megtörte ezt a gyakorlatot, Mercurius. Eredeti nevét pogányos hangzásúnak tartva (Mercurius egy pogány római isten neve) döntött a névválasztás mellett, és – a vértanú iránti tisztelgésül – a (II.) János nevet választotta. A legtöbb szentatyja azonban továbbra is saját nevében szerepelt, mígnem évszázadok múlva Oktávián megválasztásakor a (XII.) János nevet vette fel. Néhány évtized múlva Péter itáliai főkegypapa szintén a (XIV.) János nevet használta mint egyházfő. A karinthiai Brúnó az első, aki pápaként nem a János nevet választotta – ő V. Gergely. A kereszténység első évezredében mindössze öt római püspök viselt felvett nevet. A hatalomra kerülő pápa névválasztása 1012 óta mondható általánosnak. Kivétel azonban később is akadt: Marcello Cervini pápaként II. Marcell, Giuliani della Rovere pápaként II. Gyula névvel töltötte be hivatalát.

Van-e valami szabály a pápák névválasztásában? Nincs; illetve több „szabály” változik. Egyes szentatyákat a személyes lekötöttség, a hála és tisztelet motivált. Emilio Alieri azért döntött a (X.) Kelemen név mellett, mert IX. Kelemen alatt lett bíboros. Lorenzo Corsini patrónusa XI. Kelemen, ezért ő is (XII.) Kelemen pápa lett. Tomasso Parentucelli régi mentora tiszteletére döntött az V. Miklós név mellett. Néhány névválasztást családi hagyomány motivált. Alessandro Ottaviano Medici pápaként azért döntött a (XI.) Leó név mellett, mert a Medici család egyik tagja korábban X. Leó néven már pápa volt. Angelo Guiseppe Roncalli édesapja tiszteletére vette fel a (XXIII.) János nevet. Michelangelo del Contiból azért lett (XIII.) Ince, mert a nagy pápa, III. Ince leszármazottja volt.

Egyes pápák névválasztását véletlenszerű tényezők befolyásolták. Oddo Colonna azért döntött a (V.) Márton név mellett, mert pápává választása napjának Márton a védőszentje – azaz mert Márton-napon választották meg. Felice Peretti Montalto szentatyaként (V.) Szixtus néven tevékenykedett, mert megválasztása előtt éppúgy ferences szerzetes volt, mint korábban IV. Szixtus. IX. Piusz (eredeti nevén Mastai-Ferretti)

VI. Piusz pápasága idején született és VII. Piusz uralma alatt szentelték fel, ezért döntött a Piusz név mellett.

Számos pápa döntését a történelmi múltból választott vallási példakép vagy a vallási-egyházi program alapján hozta meg. Giovanni Battista Montini Pál apostol emlékére lett VI. Pál. Ugo Boncompagni azért döntött a (XIII.) Gergely név mellett, mert Niziani Szent Gergelyt tekintette példaképének. Az öskereszténységet idéző név választása mellett döntött Brúnó, amikor (IX.) Leó néven, és Suidgert, amikor II. Kelemen néven lett római püspök. Egy másik Brúnó Nagy Szent Gergely tiszteletére döntött az (V.) Gergely név mellett.

Egyes pápák névválasztása politikai programra utal. Gerbert, korábban III. Ottó német-római császár tanácsadója, azért döntött pápaként a (II.) Szilveszter név mellett, mert példaeértékűnek tartotta Nagy Konstantin császár és Szilveszter pápa kapcsolatát. (Egyébként ő küldte majd koronát a mi István királyunknak 1000-ban.) Giacomo Vincenzo Pecci a korábbi „diplomata pápa” XII. Leó tiszteletére vette fel a (XIII.) Leó nevet, és uralmát valóban jelentős világi diplomáciai tevékenység jellemezte. Több szigorú, nepotizmustól mentes Ince nevű pápa nyomába akart lépni XI. Ince, aki meg is felelt a maga elé tűzött célnak. A kibontakozó szekularizáció közepette, a 20. század elején Guiseppe Melchior Salto azért döntött a (X.) Piusz név mellett, mert tudatosan utalni akart az üldöztetésnek bátran ellenálló VI., VII. és IX. Piuszra. (Habár 1903 és 1914 között a pápákat, avagy általában inkább a keresztényeket sehol sem üldözték, de például a világi esküvő vagy a vallástalanság elterjedése ezt a rémképet villanthatta fel a háttérbe szoruló, az olasz nemzetállamban ekkor területiális hatalommal sem rendelkező Szentatya előtt.)

Ratzinger német bíboros, amikor Rómában felszállt a füst, azért döntött a (XVI.) Benedek név mellett, mert Nursiai Benedek Európa védőszentje, XV. Benedek pedig „a béke pápája” volt.

Összefoglalóan azt mondhatjuk: a pápák névválasztásában nem mutatható ki az ókori uralkodók tudatos vagy ösztönös követése. A pápák névválasztása spontán, fokozatosan, véletlenül keresztül, több évszázad alatt alakult ki, és ma sem követ egyetlen, „kötelező” hagyományt.

A szentatyák mellett olykor más főpapok is nevet választanak. Így lett Szapucsek Györgyből Serédi Jusztinián, Pehm Józsefből Mindszenty József, Lung Lászlóból Lékai László. Szapucsek egy nacionalista korszakban vélhetőleg nem szívesen viselte magas pozíciójában szláv hangzású nevét. A jellegtelen és kevéssé magyaros Pehm helyett választott Mindszenty nemcsak magyar hangzású, de beszélő név is. A németes hangzású név magyarosra cserélése lehetett Lung/Lékai esztergomi érsek motivációja is. (2)

A felvett nevek gyakorlata jellegzetesnek mondható a reneszánsz korában. Ekkor és így lesz Mikolaj Kopernik, ez az ízig-vérig reneszánsz ember: orvos, festőművész, pap, katona és csillagász az általunk ismert Kopernikusszá. Az olasz származása, portugáliai és spanyolországi lakóhelyei miatt több néven is szereplő Christoforo Colombo számkra Kolumbusz Kristóf. (Újabban Kolumbusz skót származásáról is olvashatni, az azonban a latinos hangzású felvett név gyakorlata szempontjából mindegy.) Jan Amos Komenský, a cseh teológus, filozófus és pedagógus eredetileg, mint végrendeletéből kiderült, a Szeges vezetéknevet viselte, kutatóként pedig Comenius néven vált ismertté. Gabriele Rangoni olasz főpap, aki részt vett a nándorfehérvári csatában, majd Mátyás uralkodása idején évekig élt és viselt papi és politikai tisztségeket Magyarországon, Veronai Gábor néven szerepelt hazánkban – Csehországban és Itáliában Gabriele Veronese. A fenti felvett nevek közös jellemzője, hogy viselőjük a humanista divat hatására választott latin nevet, és a latin névnek magyarosított alakja (például Columbus helyett Kolumbusz) vált általánossá hazánkban. A reneszánsz és humanizmus névlatinositási kedvének példája a holland Gheert Cremer, aki vezetéknevének latinra fordított alakjával, Mercator néven lett jeles alakja a térképészet történetének. A humanista kordivat nyomán használta Csezmiczei János költő, politikus és püspök a Janus

Pannonius nevet. A Janus Pannoniushoz (és a későbbi Zrínyiekhez, Battyhányakhoz) hasonlóan kétnyelvű, horvát-magyar nemesi családból való Vitéz János, aki az ifjú Hunyadi Mátyás nevelője, később Mátyás király híve, majd politikai ellenfele volt. Már az apját is Vitéz Jánosnak hívták. Valószínűleg mégis felvett névvel van dolgunk, az eredeti név Joannes de Zredna (Zrednai János).

A 19. és 20. századi névmagyarosítás mint tömegjelenség (mely a 19. század második felében érte el csúcspontját) kívül esik érdeklődési körünkön, néhány jellegzetes és érdekes esetét azonban bemutatjuk.

A tudatos névváltoztatás első példája az újkori Magyarországon Sárpataki Mártoné a 18. század elejéről: a gróf királyi engedéllyel a Keresztes vezetéknevet vette fel (*Kálmán*, 1989). A legismertebb eset bizonyosan Petőfié. Jeles költőnket 1822. december 31-én vagy 1823. január 1-én még Petrovics Alexander néven anyakönyvezték. Apja szlovák származású, bár magyar identitású, édesanyja is szlovák. 1842. május 21-én írta (egyik költeménye) alá először a Petőfi Sándor nevet. Halbschuch Dániel, a felvidéki német családból való politikus és publicista, 1848/1849 szereplője és a dualizmus korának országgyűlési képviselője – csak mi Irányi Dániel néven ismerjük, mert húszévesen, 1842-ben e nevet választotta. A Rákosi fivérek, Viktor és Jenő, mindketten írók és publicisták, eredetileg a Kremsner családnevet viselték. Gottesmann Ervin író és orientalista 1925-től használja a számunkra ismertebb Baktay Ervin nevet. Ezek a példák – több tízezer vagy százezer hasonló esettel együtt – a német, zsidó vagy szláv hangzású névtől való szabadulás, a tudatosan magyar név választásának jellegzetes példái.

Fordított irányú névváltoztatásra is akadt példa. Országgh Pál (Pavol Országgh), Arany, Petőfi és Madách rajongója, a kétnyelvű, de szlovák identitású költő felnőtt emberként választotta a Hviezdoslav vezetéknevet. A politikai jelentésű, céltudatosan felvett név klasszikus esete ez. Hviezda = csillag, slav = dicsőség (*Kálmán*, 1989), hangzása egyértelműen szláv. A költő magyar neve helyett beszélő szlovák nevet választott.

Tudatos névválasztásra a 20. század is számos példát mutat. Musztafa Kemal Atatürk, a modern török állam megalapítója, Musztafa néven született. Az 1890-es évektől használta a Kemal nevet. 1920 és 1934 között a Gazi (=győzedelmes) szót vette fel nevébe. Egyik reformja – a latin abc bevezetése, az állam és egyház szétválasztása, a köztársasági államforma és az új főváros, Ankara mellett – a kötelező családnév bevezetése: korábban a török birodalomban mindenkinek csak egy elemből álló neve volt. Ő maga ekkor választotta az Atatürk (= törökök atyja) nevet. („A történelemben minden kétszer történik meg: egyszer mint tragédia, másodsor mint komédia” – írja Marx. A 21. század egyik „csekély jelentőségű” diktátora, Szaparmurat Atajevics Nizajov, Türkmenisztán elnöke, akiről életében várost, iskolát, repülőteret, sőt meteoritot neveztek el, s akiről több arany-szobor is készült, a Türkmenbashi – türkmének atyja – nevet vette fel. (3))

A „másodlagos frissességű” felvett név példája Hitleré, merthogy nem ő maga, hanem nagyapja döntött a névváltoztatás mellett. Az apai nagyapa Alois Schicklgruber volt, aki vezetéknevét anyja után kapta. A zavaros és bizonytalan történet lényege, hogy Adolf Hitler nagyapja, talán hogy törvénytelen (házasságon kívüli) vagy éppen zsidó származását elfedje, valódi apja vagy nagybátyja után a Hiedler nevet vette fel, melyet anyakönyvvezetési hiba, félreértés miatt írtak Hitlernek. Itt a névváltoztatásnak nincs direkt politikai jellege, de lehet közvetetten politikai, amennyiben a már akkor is felbukkanó antiszemitizmus szerepet játszott a névváltoztatásban. A nagyapa homályos története okozott némi gondot a politikus Hitlernek is (*Ormos*, 1997, 17–19.).

Az Egyesült Államok legismertebb felvett neve talán Martin Luther Kingé. A jeles afroamerikai polgárjogi harcos édesapja még a Michael King nevet viselte. Az apa, maga is lelkes, németországi útja után vette fel maga és fia számára is a Martin Luther nevet, megtartva a Kinget is. A felvett nevek érdekes 20. századi, afrikai példája az utolsó névű. Tafari Makonnen négusként (császárként) a Hailé Szelasszié nevet vette fel, így is vált

hiressé. Neve a vallási-politikai névválasztás klasszikus példája. Jelentése: „A szentháromság hatalma”. Sportolók névválasztásaival – ez leginkább a brazil labdarúgásban divatos – nem foglalkozunk; egyetlen kivételt azonban teszünk, mert vallási és politikai üzenete van. Cassius Clay fekete amerikai ökölvívó a Mohammed Ali nevet vette fel. Az eredeti Mohammed Ali reformer egyiptomi uralkodó volt a 19. században, aki függetleníteni kívánta hazáját az Oszmán-Török Birodalomtól, és tanulni akart az európai hatalmaktól, hogy országát modern és erős állammá tegye. Clay névválasztása hasonló politikai üzenetet hordoz, mint Martin Luther Kingé: a „történelem nélküli” afroamerikaiak történelmi jellegű példakép-választását.

A „másodlagos frissességű” felvett név példája Hitleré, mert hogy nem ő maga, hanem nagyapja döntött a névváltoztatás mellett. Az apai nagyapa Alois Schicklgruber volt, aki vezetéknévét anyja után kapta. A zavaros és bizonytalan történet lényege, hogy Adolf Hitler nagyapja, talán hogy törvénytelen (házasságon kívüli) vagy éppen zsidó származását elfedje, valódi apja vagy nagybátyja után a Hiedler nevet vette fel, melyet anyakönyvvezetési hiba, félreértés miatt írtak Hitlernek. Itt a névváltoztatásnak nincs direkt politikai jellege, de lehet közvetetten politikai, amennyiben a már akkor is felbukkanó antiszemitizmus szerepet játszott a névváltoztatásban. A nagyapa homályos története okozott némi gondot a politikus Hitlernek is.

Az írói álnevek tömege is kívül esik érdeklődési körünkön. Egyetlen esetet azért említünk, mert politikai vonatkozása is lehet. Ugyanis Alekszej Maximovics Peskov, a szegénység és nyomorúság társadalmá ellen lázadó szocialista író a beszélő Gorkij nevet vette fel (Gorkij = keserű).

A politikai névválasztás a modern magyar politikai szélsőjobboldalon sem ismeretlen. Szaloszjan Ferenc ereiben örmény vér is csörgedezett. Magyar anyanyelvű és magyar identitású volt, és úgy vélte, magyar nacionalistaként nem szerencsés örmény nevet használnia. Ezért vette fel a magyaros hangzású Szalasi nevet. Jellemző, hogy Sulyok Dezső – aki 1947-ben a demokratikus jobboldali Magyar Szabadság Párt alapítója lesz – 1938-ban azzal akarta lejártni Szalásit, hogy dokumentumokkal alátámasztva nyilvánosságra hozta annak örmény származását. Magyarországon ekkor izzik az antiszemitizmus, létezett román-, szerb- vagy szlovákellenes nacionalizmus, de örményellenesség nem volt. Ha örmény (nem magyar) származásával lejártni valakit mégis jó politikai üzletnek tűnt – jól mutatja egy kor szellemét. Módosított nevén a fajvédő, később nyilas államtitkár Borcsa Mihály is, amikor felvette a Kolosváry előnevet. Zsilinszky Endre, a kezdetben fajvédő radikális jobboldali, a világháború alatt azonban már inkább németellenes, antifasiszta kisgazdapárti politikus 1925-ben, vitézzé avatásakor vette fel – édesanyja családnevét megőrizve – a Bajcsy-Zsilinszky nevet.

E sorok írója már az általános iskolában megtanulta, hogy Vlagyimir Iljics Uljanov azonos Leninnel. Uljanov pályája során több, mint 150 álnevet használt (Krausz, 2008, 59.), s ezek közül a Lenin név maradt fenn. Eredete vitatott. Többek szerint Lenin álnevét a Léna folyóból alkotta meg. Krausz Tamás állítja, a Lenin névválasztásra meggyőző magyarázatot még senki sem adott. Jozsif Viszarionovics Dzsugasvili fiatal politikusként 1905–1907-ben Ivanov álnéven lépett színre. Később Gajoz Nisaradze, illetve Zahar Gregorian Melikjanc néven is szerepelt. Egy alkalommal a történelmi ihletésű Cato álne-

vet is használta. Szentpéterváron Czizikov névvel mutatkozott. Végül felvett nevei közül a Sztálin vált maradandóvá és közismertté. 1902-ben tanulmányát aláírva használta először. Beszélő név is, az acélra, acélemlerre utal (*Deutscher*, 1990). Felvett nevet használta Lev Davidovics Bronstein, vagyis Trockij, aki talán (Szibériából menekülve) az első nevet írta útlevelére, ami épp eszébe jutott, de lehet, hogy a német „engedetlenség” szóra gondolt (Potulska, 2006), vagy esetleg épp börtönőre nevét vette fel (Krausz, 2008). Molotov (eredetileg Szkrjabin – rokona a hasonló nevű zeneszerzőnek) neve is felvett név, kalapácshoz hasonló hangzású, tehát beszélő név is. De felvett néven szerepelt Kirov (eredetileg Kosztrikov) vagy Kamenyev (eredetileg ugyancsak Rosenfeld) is (Kameny = kö).

A felvett nevek gyakorlata a munkásmozgalomban több követelménynek felelt meg. A rendőrség, határőrség megtévesztését, a nem orosz (zsidó vagy más) származás elleplezését egyaránt szolgálhatta, emellett, a beszélő nevek esetében, üzenete is lehetett. Érdekes, hogy az egyik felvett név aztán egyszer csak megragadt, s a forradalmár akkor is ezen a néven szerepelt, amikor hatalomra jutván nem kellett már rendőrségtől tartania, nyilván mert így vált ismertté – a „bevezetett márkanév” nem hagyható el. Az antiszemitizmus egyáltalán nem jellemezte a korai munkásmozgalmat, de (véltetőleg a szélesebb tömegekre tekintettel) a zsidó név elleplezése a hatalom birtokában is célszerűnek tűnt.

A felvett nevek gyakorlata alól a magyar munkásmozgalom sem kivétel. A Rákosi-diktatúra hatalmi négyesfogatában Rákosi Mátyás (Rosenfeld), Révai József (Lederer), Gerő Ernő (Singer) és Farkas Mihály (Löwy Hermann) egyként felvett nevek. Gerő egyébként Erdélyben a Gergely rövidített alakja. Mindegyik név magyaros hangzású, könnyen megjegyezhető, miközben ritka. Felvett név Kádár Jánosé (Csermanek) és Aczél Györgyé (Appel) is. Mindkettőnek van üzenete is. Kádár a szláv Csermanek helyett olyan vezetéknevet talált, amely egyúttal egy (rég, patinás) szakmunkás foglalkozás neve is, Aczél neve pedig önmagáért beszél. A felvett nevek logikája Magyarországon sem tér el a másutt tapasztalttól – legfeljebb arra a mozzanatra figyelhetünk fel, hogy ezek ugyan közönséges nevek, de mégsem tömegnevek: a Tóth, Szabó vagy Kovács épp gyakorisága miatt nem olyan célszerű, mint a Rákosi vagy Kádár.

Úgy tűnik, a felvett nevek gyakorlata végigkíséri a történelmet.

Legvégül egy dilemmát szeretném megosztani az olvasóval. Sir Willard White-ről, a jamaikai születésű, fekete bőrű jeles basszbariton operaénekesről pár hete olvashattunk az *Élet és Irodalomban*. Jómagam Ferdinándy György egyik írásából tudom, hogy – ellentétben a „faji” kérdésben toleráns Dél-Amerikával – a Karib-térségben meglehetősen számon tartják a rasszjegyeket, azoknak igen nagy jelentőséget tulajdonítanak: a keskenyebb orr, a világosabb bőr határozottan előnyös. Vajon az ebben a környezetben született White neve nem (derűs fricskaként, vagy épp a helyi rasszista logikának engedve) felvett név-e? Sajnos nekem nem sikerült utánajárnom. Ha a válasz igen lenne, az egyúttal érdekes példája lehetne a felvett nevek máig élő gyakorlatának.

Jegyzet

(1) Hórusz, a sólyom, sólyomfejű ember vagy szárnyas napkorong alakjában ábrázolt fiúisten; a két úrnő – Kákósy magyarázata szerint – talán Alsó- és Felső-Egyiptom szakrális egységére utal, az arany Hórusz pedig helyi istenség lehetett (*Kákósy*, 1979, 221.).

(2) A pápák névválasztásához legfőbb forrásunk *Hangay*, 1991.

Néhány információ ellenőrzésére vagy pontosítására a Wikipédia on-line szótárt is igénybe vettük.

(3) Lásd: www.posztinfo.hu/hir.phd.?id=1079, valamint az új Magyar Nagylexikon.

Irodalom

Deutscher, I. (1990): *Sztálin*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
 Hangay Zoltán (1991): *A pápák könyve*. Trezor Kiadó, Budapest.
 Kákósy László (1979): *Ré fiai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
 Kálmán Béla (1989): *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
 Kertész István (2000): *Hellénisztikus történelem*. MTA História Könyvtár, Budapest.
 Krausz Tamás (2008): *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Oppenheim, L. (1982): *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
 Ormos Mária (1997): *Hitler*. Polgár Kiadó, Budapest.
 Potulska, H. (2006): *A szó és a rendszer*. <http://szkholion.unideb.hu/skhmap/sub/ptlsk/doc>
 Swiderkowna, A. (1981): *A hellenizmus kultúrája*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Ujlaky István

Kecskemét, Bányai Júlia Gimnázium

Emberismeret és etika nálunk és más nemzeteknél

Mennyire fontos tényező az ember, az erkölcs és a társadalom az európai országok tanterveiben, iskolaügyében, oktatási-nevelési koncepcióiban és gyakorlatában? Amennyiben a pénzügyi-gazdasági válság mellett társadalmi, habitusbeli, netán erkölcsi válságról is beszélhetünk, akkor ennek orvoslásához kínál-e, s ha igen, milyen gyógyírt az európai oktatás? Nos, ebben a tekintetben rendkívül tarka kép tárul elénk. Olybá tűnhet, mintha eléggé különböző történelmi korszakokat és kultúrákat képviselnének akár csak az Európai Unió országai.

Egy biztos: ebben a tekintetben a pedagógiai praxisból – legalábbis elsősorban – eléggé nehéz uniós alapelveket kiolvasni. (1) Ráadásul jó néhány országon belül sem egyetemes a gyakorlat; nemcsak az állami, a különböző vallású és felekezeti egyházi, az alapítványi és magániskolákban eltérő a helyzet, hanem eltérőek az elvek és gyakorlatok az adott ország különböző tartományában, de sok helyütt még az azonos iskolatípus egyes iskoláiban is. (2)

A hittan szemszögéből nézve

Az emberismeret és etika helyzete nagyon különbözik a vallásos nevelés (nevezetesen a hittan) erősebb vagy gyengébb, monopol, hegemón, egyenlő vagy félreszorított pozíciója tekintetében. Ebben a vonatkozásban jelentős változások történtek a legutóbbi negyedszázadban is. Ma már csak néhány országban (Görögországban, Írországban, Máltán, Horvátországban) van alternatíva nélküli kötelező hittan. Egy évtizede még a már akkor is leginkább elvilágiasodott Skandináviában is kötelező volt az akkor még a lutheránus államegyház szelleméhez igazodó vallásoktatás. Igaz, itt is lehetőség volt arra, hogy a hittan alól lelkiismereti alapon felmentést kérők (és ide tartozott már akkor is több országban a tanulók nagyobb része) ugyancsak mint kötelező tárgyat más vallású hittant vagy nem vallási alapon álló, „semleges” Humanista etikát, Világi etikát tanuljanak. Hasonló volt (és részben ma is ilyen) a helyzet például Ausztriában, Németországban, Írországban, Görögországban és Törökországban.

Természetesen elsősorban olyan országokban működik még az alternatíva nélkül kötelező hittan, ahol a lakosság túlnyomó vagy jelentős többsége vallásos, ahol az egyházak kezén van az iskolák jelentős része (mint például Írországban), de ezeken kívül ott is,